

Kyrkmåleri i Skara stift – en introduktion

Fil.dr. Charlotta Hanner Nordstrand

I denna artikel skall jag ge en introduktion till det breda ämne som kyrkmålningarna i Skara stift utgör. I den mellansvenska stad, Sala, där jag växte upp hade stadens båda kyrkor spännande måleriskrud. I landsförsamlingens kyrka fanns Albertus Pictors valv- och väggmålningar från 1470-talet och i stadskyrkan slingrade målade jugendrosor uppför valvkapporna. Som körsångare satt jag ofta i kyrkorna och betraktade bilderna. Min barndoms upplevelser, då jag beundrade målningarna i kyrkorna, har medfört att jag fått en särskild känsla för den skatt som finns i kyrkorna i Västsverige, där jag sedan länge är bosatt.

När jag fick frågan att teckna en översikt över kyrkomålningarna i Skara stifts kyrkor så gör jag det mot bakgrunden att jag tillsammans med mina studenter studerat många av kyrkorna i deras kyrkostudiekurs och rekognoserat ännu många fler.

I Skara stift har kyrkor byggts i drygt 1000 år, redan under medeltiden hade över 500 kyrkor uppförts. Vissa forskare säger att i Västergötland finns de ”urromanska kyrkorna”, ca 250 stenkyrkor uppförda under 1100- och 1200-talet. Husaby kyrka, vars medeltida men kraftigt restaurerade måleriskrud denna bok handlar om, är en av dessa.

Kyrkor har alltid smyckats på högsta konstnärliga och hantverksmässiga nivå vilket avspeglas i stenarbeten, måleriskrud, träarbeten, textilier, kyrksilver och inventarier. De målade bilderna i kyrkorumen framställer under medeltiden främst Bibelns berättelser, helgon, sedelärande fabeldjur, vegetativa rankor och schabloner. Med början under 1650-talet infördes konstfulla akantusrankor som motiv i kyrkorna, vars förlagor går att finna i slottsmiljöerna på Läckö slott och slottskyrka och i det skråmålareämbete som växte fram i Göteborg. Även dopfuntar, trästatyer, altaruppsatser och efter reformationen predikstolar och bänkinredning bemålades. Färgerna var starka och bladguld på träskulptur glimmade.

Runt år 1800 kom nya idéer med pietismen och på många håll kalkades då slutgiltigt de ”påfviska målningarna” över. Vid samma tid togs också större fönster upp i kyrkorna, vilket bidrog till att ytterligare förstöra de medeltida målningar som prydde väggarna. Från och med 1900-talets intåg har funnits en önskan att åter avtäckta de gamla medeltida målningarna och så har gjorts runt om i vårt land.

Bilderna kan berätta mycket om tillkomsttid, om måleriteknik och handelsutbyten med fjärran länder och mycket mera. Väggmåleri fanns i den äldre Skara domkyrka på 1200-tal, i äldre Västgötalagen beskrivs att blåa pigment användes och då uppkommer frågan: vilket pigment var det och var hade detta ovanliga blå pigment sitt ursprung?

Av det äldsta, det s.k. romanska måleriet finns fragmentariska rester bevarat i kyrkorna i Söne, Marum, Edåsa, Göteve, Suntak, Mjälldrunga, Eriksberg och Horla. I Söne på Kålland och i Horla utmed Sävån syns tydligt geometriska bårder. I Horla pryder romanska kvadermålningarna den bevarade medeltida triumfbågen mellan långhus och kor. I övriga nämnda kyrkor är de romanska bilderna svåra att läsa av.

I flertalet av de västgötska kyrkorna revs de platta innerträtaken runt 1460. I dess ställe uppmurades valv av tegel. Detta skedde runtom i Sverige. De målningar som eventuellt fanns på trätaken är borta, men det kan finnas rester av målningar ovan valven bevarade. Så är fallet i Marka kyrka där man på 2010-talet har tagit fram, dvs. avtäckat från överliggande kalklager, och konserverat unika bibliska målningssviter från 1200-talets början. Även i Eriksbergs kyrka finns målningar ovan innertaket, som här är av trä.

S. Vings kyrka härrör till sina äldsta delar från 1100-talet. Valven uppmurades senare och dessa försågs troligen på 1460-talet med en måleriskrud i grönt, blått, rött och gult och som med åren färgförändrats liksom i andra kyrkor. Mellan figurscener som Yttersta domen, Jungfru Maria, de fyra latinska kyrkofäderna, änglar och Kristus sittande på regnbågen är bakgrunden fylld med schablonmåleri och slingrande språkband. Hernfjäll binder dessa målningar till förlagor av den tyste träsnittsmästaren Meister E S.

Två medeltida målningssviter fanns i S. Råda kyrka, som så tragiskt brändes ned år 2001. Kyrkan var av trä och målningarna var målade på träplankorna. Korets målningar daterades till 1323 och de föreställde manliga bibliska gestalter sirligt tecknade under gotiska spetsbågar. Dessutom fanns i långhuset målningar signerade av Mäster Amund 1494. Valvmålningarna i Gökhem och Husaby kyrkor påminner om Mäster Amunds verkstads stil med figurer som är målade inom rundlar, eller cirklar. Att avgränsa motiven inom rundlar var inte ovanligt, även andra mästare och verkstäder gjorde så och det var vanligt under långa tidsperioder.

Strö kyrka har i det vackra korvalvet också målningar inom stora rundlar. Dessa tillskrivs Nils Håkanssonens verkstad, samme målare som nämns i ett Vadstenadiarium. I korvalvets mittpunkt finns en Guds bild av det ovanligare slaget, iklädd en moderiktig huvudbonad och med det allseende ögat. Dateringen sätts till 1450–60-talet.

Götene kyrka byggdes på 1100-talet, den hade då innertak av trä eller synlig, s.k. öppen takstol. På 1400-talet valvslogs kyrkan och triumfbågsöppningen mellan långhus och kor vidgades och på 1490-talet tillkom målningarna i Götene kyrkas kor. Dessa dateras utifrån målningen av den 1489 saligförklarade S:ta Katarina i Birgittinerordens dok som där finns. Målningarna har utförts av en okänd mästare som tillhört den s.k. Vadstenaskolan. Korets valvmålningar hade enligt konservator C. W. Pettersson inte varit överkalkade vid hans konservering 1909. Däremot var målningarna på korväggarna överkalkade från och med 1700-talet.

Ett av den s.k. Läcköskolans kännetecken är de frodiga akantusblad som vi kan se i Västerplana kyrka på Kinnekulle där takmålningen från 1730-talet har barockens kännetecken med yppiga grå akantusbladverk mot blå och röd bakgrund och i mitten Kristi uppståndelse. Taket är målat av Olof Collander och Johan Liedholm. Lite senare, år 1744, målades taket i Norra Kedums kyrka nära Vara av Lars Hasselbom. De grå akantusslingorna mot blå botten påminner om akantusslingorna i Västerplana.

Kungslena kyrka har rester av senmedeltida måleri tillskrivet Mäster Amund. Men det är Johan Risbergs livliga valv- och väggmålningar i barockstil från 1749 som dominerar intrycket i kyrkan. Motiven är akantusslingor, bibelmotiv och himmelsblå draperier omramande predikstol och altaruppsats.

1700-talsmåleriet i Habo kyrka utfördes av konstnärer från Jönköping. Damer i moderiktiga dräkter, änglar med språkband och dekorativa texter inom kartuscher, ymnighetshorn och bibliska motiv bl. a. en nattvardsscen fyller varje del av den stora träbasilikan.

Några exempel på rokokomåleri från 1700-talets senare hälft finner vi också bland stiftets kyrkor. Den delvis medeltida träkyrkan i Jällby nära Herrljunga har väggfält målade 1767 av John Ljung. De heliga bibliska gestalterna är iklädda modekläder av rokokostil och placerade i öppna landskap. Färgskalan är ljus med blå och rosa toner. I Hols kyrka svävar änglar i rokokostil i det år 1789 målade taket. Änglar och moln förekommer i flera kyrktak från 1700-talet.

Longs kyrka nära Vara är uppförd i nygotisk stil under 1800-talets sista år. Interiören är enhetligt ljus och långt fram i kortaket välver sig gyllene stjärnor mot en vacker blå bakgrund. Motivet anknyter till

bysantinska mosaiker, som vi kan finna i t.ex. Galla Placidias mausoleum från 400-talet i Ravenna i Italien.

Denna översikt är rapsodisk. Många flera kyrkor kunde ha tagits med, jag förstår om någon känner besvikelse över att den egna favoritkyrkan inte nämns. Till denne kan jag bara säga: Gå ut och njut av den enorma rikedom som finns i våra kyrkor. Kyrkorna själva utgör det bästa vittnesbördet om de utsmyckningar som tidigare generationer prytt dem med!

Referenser

- Bengtsson Melin, Pia (2014). Nyframtagna romanska muralmålningar i Marka kyrka. *Meddelanden / Föreningen för Västgötalitteratur*. 2014:1, s. 18-19
- Hallbäck, Sven Axel (1947). *Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige. D. 1, Göteborgs stads konst- och målarembete och dess verksamhetsområde*. Diss. Göteborg : Högsk.
- Hedlund, Hans Peter (2007). *Kormålningarna i Södra Råda gamla kyrka = The chancel paintings of the Old Church at Södra Råda*. [1. uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Hernfjäll, Viola (1993). *Medeltida kyrkmålningar i gamla Skara stift*. Diss. Stockholm : Univ..
- Nilsén, Anna (2002). Södra Råda church in Sweden: a lost national treasure. *Konsthistorisk tidskrift*. 2002 (71:3), s. [153]-171
- Nilsén, Anna: *Nils Håkansson*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/8902>, *Svenskt biografiskt lexikon (art av Anna Nilsén)*, hämtad 2016-09-28.
- Nordstrand, Charlotta Hanner & Möller, Lotta (2015). *Kyrkans föremål: beskrivande lexikon*. Skara stiftshistoriska sällskap; [Göteborg]: Göteborgs universitet

I Marka kyrka har man på 2010-talet tagit fram, dvs. avtäckt från överliggande kalklager, och konserverat unika bibliska målningssviter från 1200-talets början ovan innertaket. Foto: C Hanner Nordstrand